

- О.В. Шепеленко // Проблемы повышения эффективности функционирования предприятий различных форм собственности : сб. науч. тр. / НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2005. – С. 39-55.
4. Бюджетування в економічних системах / За ред. д.е.н., проф. Андрієнко В.М., д.е.н., проф. чл.-кор. НАН України Лисенко Ю.Г. – Донецьк : Юго-Восток, 2009. – 360 с.
 5. Беккер Й. Менеджмент процессов / Й. Беккер, Л. Вилков, В. Таратухин и др. – М. : Эксмо, 2007. – 384 с.
 6. Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку [Текст] / В.М. Геєць. – НАН України, Ін-т екон. та прогноз. НАН України. – К., 2009. – 864 с.
 7. Дмитренко О.П. Інновації – рушійна сила творчого прогресу в економіці [Текст] / О.П. Дмитренко // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля : наук. журн. – Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2012. – № 11, Ч. 2. – С. 90-94.
 8. Плахотнік О.О. Управління витратами виробництва та собівартістю продукції підприємства у мережевій економіці / О.О. Плахотнік // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Херсон : «Гельветика», 2014. – № 6(3). – С. 78-82.

УДК 338

Погребняк А.Ю.

аспірант

Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕХАНІЗМУ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ МАШИНОБУДУВАННЯ

У статті розглянуто основні підходи до визначення теоретичних аспектів поняття «ефективність механізму антикризового управління», визначено його принципові відмінності та взаємозв'язок між ними; ґрунтовно досліджено його сутнісні риси на підприємствах машинобудування. Запропоновано методичний підхід до оцінки ефективності механізму антикризового управління, що дає можливість більш детально, об'єктивно та ґрунтовно надавати практичні рекомендації щодо застосування відповідної форми механізму антикризового управління та вибору інструментів і заходів її реалізації.

Ключові слова: ефективність, ефект, антикризове управління, механізм антикризового управління, оцінка, підприємства машинобудування.

ПОГРЕБНЯК А.Ю. НАПРАВЛЕННЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕТОДИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ К ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ МЕХАНИЗМА АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ МАШИНОСТРОЕНИЯ

В статье рассмотрены основные подходы к определению теоретических аспектов понятия «эффективность механизма антикризисного управления», определены его принципиальные отличия и взаимосвязь между ними; основательно исследованы его сущностные черты на предприятиях машиностроения. Предложенная автором оценка эффективности механизма антикризисного управления дает возможность более детально, объективно и основательно предоставлять практические рекомендации по применению соответствующей формы механизма антикризисного управления и выбора инструментов и мер ее реализации.

Ключевые слова: эффективность, эффект, антикризисное управление, механизм антикризисного управления, оценка, предприятия машиностроения.

POGREBNIYAK A.Y. AREAS OF IMPROVEMENT METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSING EFFECTIVENESS OF THE MECHANISM OF CRISIS MANAGEMENT IN THE MECHANICAL ENGINEERING

The paper considers the main approaches to the definition of the theoretical aspects of the concept of «effectiveness of crisis management mechanism,» defined his policy differences and the relationship between them; thoroughly investigated its essential features in the mechanical engineering. Proposed by the authors assess the effectiveness of crisis management mechanism that enables more detailed, objective and thoroughly to provide practical guidance on the application of appropriate mechanisms for crisis management and the choice of instruments and measures for its implementation.

Keywords: efficiency, effect, crisis management, crisis management mechanism, assessment, enterprise engineering.

Постановка проблеми. В умовах світової фінансової кризи та системної кризи національного господарства перед підприємствами виникає проблема забезпечення ефективного функціонування. Одним з першочергових завдань при цьому є формування, збереження та раціональне використання наявних та потенційних ресурсів, а також вчасне та дієве застосування антикризових заходів.

Особливо гостро ця проблема стоїть перед підприємствами машинобудування, серед яких, як свідчать аналітичні дані, кількість збиткових підприємств станом на 2013 р. становить 41,3% [5], у динаміці 2007-2013 рр. – 38,6%. Тому для них у процесі формування ефективної та комплексної системи реалізації механізму антикризового управління особливого значення набувають питання щодо оцінки ефективності механізму

антикризового управління як основи вибору раціональних заходів, які сприятимуть зростанню ефективності діяльності підприємств у цілому (точність, комплексність, своєчасність, гнучкість, цільове спрямування).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Істотний внесок у розвиток теорії та практики оцінки ефективності діяльності підприємства зробили А. Бачурін, А. Бенуні, О. Василик, А. Касьянов, І. Кац, З. Коровіна, В. Лексін, В. Леонтьєв, Р. Петухов, Г. Форбріг та інші вчені. Проблеми, присвячені ефективності управління, висвітлені в працях П. Друкера, С. Мочерного, О. О.Терещенко, А. Шегди, Й. Завадського, Л. Федулової, Ю. Лапигіна, В. Весніна, Дж. Лафта, Г. Джонса.

Питання ефективності антикризового управління та ефективності механізму антикризового управлін-

ня в цілому та зокрема на підприємствах машинобудування стали предметом наукових досліджень зарубіжних та вітчизняних вчених, таких як Е. Альтман, І. Ансофф, Р. Хіт, І. Бланк, О. Градов, Е. Уткін, А. Чернявський, Л. Лігоненко, В. Гриньова, В. Астахов, А. Грязнова, О. Терещенко, Ю. Шварц та ін.

Проте на сьогоднішній день не вироблено єдиного підходу щодо оцінки ефективності механізму антикризового управління

Постановка завдання. Шляхом системного розкриття теоретичних аспектів понять «ефективність», «ефект», «ефективність управління», «ефективність механізму управління», «ефективність механізму антикризового управління», визначення їх принципових відмінностей і взаємозв'язку між ними ґрунтовно дослідити сутнісні риси ефективності механізму антикризового управління на підприємствах машинобудування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи погляди відомих науковців [3; 8; 10; 11] щодо сутності та змісту поняття «ефективність», а також підходи щодо його визначення, можна зробити висновок, що ефективність – це багатоаспектне поняття, яке можна розглядати з позиції економічної (як співвідношення результату (ефекту) до визначеного виду витрат); соціальної (відповідність результатів господарської діяльності основним соціальним потребам і цілям суспільства, інтересам окремої людини) та з точки зору управлінської категорії (передбачає досягнення поставлених цілей).

У той же час їх можна об'єднати у два основних підходи: за цілями та результатами. У залежності від цілей визначення результативності (ефективності) ефект може бути оцінений різними показниками, що характеризують проміжні і кінцеві результати діяльності підприємства.

Автор погоджується з тим, що цілі конкретизуються результатами. При цьому значна кількість дослідників, з чим можна погодитися, наголошує на тому, що «ефективність» тотожна «результативності» і тісно пов'язана з поняттям «ефекту» [7]. Тобто можна стверджувати, що ефект є результатом, абсолютною величиною, яка констатує факт досягнення або недосягнення поставлених цілей (повне або часткове).

При цьому під умовним поняттям економічний результат звичайно мають на увазі загальний (брutto) результат (зокрема, виручка, доход), а під поняттям економічний ефект – чистий (нетто) результат (зокрема, прибуток) [9].

У будь-якому випадку результатом оцінки буде отримання ефектів – абсолютних величин, які констатують певний результат. У свою чергу, ефективність більш складне поняття, яке дає можливість здійснювати порівняння за рахунок відносності показників.

Автор погоджується з думкою К.С. Салиги про те, що оцінка ефективності діяльності підприємства є завершальним етапом фінансового й управлінського аналізу [12]. Тому виникає необхідність звернути увагу на ефективність управління та його механізмів.

Таблиця 1

Підходи до визначення оцінки ефективності управління

№ п/п	Назва підходу	Сутність
1	цільова концепція ефективності управління	ефективність управління вимірюється ступенем досягнення організацією показників, що характеризують головні цілі її діяльності. У деяких авторів визначена за цією концепцією ефективність управління має специфічну назву: широка ефективність управління або результативність управління. Основними показниками оцінки можуть бути показники економічної діяльності – виручка, дохід, прибуток тощо;
2	системна концепція ефективності управління	підприємство розглядається як система взаємопов'язаних елементів, що знаходяться в постійній взаємодії. На результати діяльності підприємства впливають як внутрішні фактори, так і фактори зовнішнього середовища. Ефективність управління підприємства визначається його спроможністю реагувати на екзогенні фактори та раціонально використовувати наявні ресурси для перетворення їх на готову продукцію (товари, послуги);
3	концепція ефективності управління на основі досягнення «балансу інтересів»	діяльність організації спрямована на задоволення очікувань, сподівань і потреб (інтересів) усіх індивідумів і груп, які взаємодіють в організації та з організацією. Концепція ґрунтується на вимірюванні ступеня задоволення потреб усіх заінтересованих сторін. Головний критерій оцінки ефективності управління – досягнення балансу інтересів усіх груп, зацікавлених у результатах функціонування підприємства;
4	функціональна концепція ефективності управління	управління розглядається з точки зору організації праці та функціонування управлінського персоналу, а ефективність управління характеризує зіставлення результатів та витрат самої системи управління;
5	композиційна концепція ефективності управління	ефективність управління визначається ступенем впливу управлінської праці на результати діяльності організації в цілому. Концепція ґрунтується на визначенні ступеня впливу управлінської праці на результати діяльності підприємства в цілому. Інструментарієм виступають показники економічного апарату управління: питома вага витрат на управління в собівартості продукції; питома вага управлінського персоналу в загальному обсязі працюючих; питома вага фонду оплати праці управлінського персоналу в загальному обсязі тощо;
6	інтегральний підхід	ґрунтується на побудові синтетичного (інтегрального) показника, який охоплює декілька часткових (безпосередньо не порівняних) показників ефективності управління;
7	рівневий підхід	в процесі оцінки виокремлюється три рівні ефективності: 1) індивідуальний; 2) груповий; 3) організаційний та відповідні фактори, що на них впливають. Ефективність управління формується як інтегрований результат індивідуальної, групової та організаційної ефективності з урахуванням синергійного ефекту. На базовому рівні знаходиться індивідуальна ефективність, яка відбиває рівень виконання завдань конкретними працівниками;
8	часовий підхід	в процесі оцінки виокремлюється коротко-, середньо- та довготермінові періоди, для кожного з яких можна визначити специфічні критерії оцінки ефективності управління. Кінцевим критерієм організаційної ефективності є спроможність підприємства зберігати своє становище в межах середовища.

Джерело: складено автором на основі [3; 4; 10]

Аналіз літературних джерел [1; 3; 7] щодо визначення сутності ефективності управління свідчить про відсутність єдності у поглядах науковців. Окремі автори зводять ефективність управління до ефективного керівництва, що розуміється як здатність керівника підвищити мотивацію персоналу для отримання максимального економічного ефекту. Проте, на наш погляд, таке трактування є доречним лише у тому випадку, якщо мова йде про управління виробничим персоналом.

Інші автори зазначають, що ефективність управління визначається через результативність праці, яка може вимірюватися ступенем досягнення мети (підвищення прибутку), задач та виробничих затрат. Проте, на нашу думку, і дане визначення є обмеженим і прямо констатує лише виробничий аспект, залишаючи поза увагою його управлінське ядро, соціальні та інші аспекти. Тобто воно орієнтоване на вузьке розуміння досягнення результату чи цілі.

З цих позицій найбільш доцільним вбачається теоретичне обґрунтування ефективності управління представленим через підходи до її оцінки, оскільки результати оцінки мають прямий вплив на ефективність та визначають доцільність управління в майбутньому.

Узагальнені підходи до визначення оцінки ефективного управління представлені у таблиці 1

Дані таблиці 1 показують, що ефективність управління оцінювати досить складно, оскільки підходи та концепції багатоаспектні, а звідси і оціночні показники будуть спрямовані на виявлення тих чи інших її елементів.

Слід відзначити, що не існує абсолютних переваг кожного з підходів, які б виділили універсальність в оцінюванні ефективності управління, а тому, на думку автора, доцільним є комплексне їх застосування: орієнтація на конкретні цілі-результати; врахування факторів середовища, інтересів зацікавлених сторін, вагомість внеску управлінського персоналу з можливістю розрахунку не лише часткових, а й інтегральних показників та відповідних рівнів ефективності у динаміці для підвищення об'єктивності отриманих результатів та практичних рекомендацій.

Механізм управління розглядається в економічній літературі як складова частина системи управління, що забезпечує дію на чинники, від стану яких залежить результат діяльності керованого об'єкту [1]. А тому є підстави вважати, що ефективність механізму управління є більш вузьким поняттям, проте саме він дає можливість робити уявлення про ефективність управління, як системи, тобто що до нього можна застосувати аналогічний підхід, але потрібно чітко усвідомлювати, що механізми управління є різними, їх мета, спрямування, методи, інструменти орієнтовані на різні об'єкти, що може накладати свою специфіку. Особливого значення ці питання набувають для специфічних механізмів у діяльності підприємства, наприклад механізму антикризового управління.

Варто зазначити, що антикризове управління є невід'ємною частиною управління в цілому. Не можна не погодитися з Е.М. Коротковим, який зазначає, що кризи є різні і управління ними може бути різне [6]. Ця різноманітність, окрім всього іншого, проявляється в системі і процесах управління (алгоритмах розробки управлінських рішень) і особливо в механізмі управління (його формах, інструментах, методах).

З урахуванням вищезазначеного, ефективність антикризового управління можна визначити як здатність приносити бажаний (раціональний) ефект від

впровадження відповідних антикризових заходів (програм, стратегій, рішень) з максимально можливим збереженням всіх переваг існуючої стратегії (максимізація прибутку, соціальний ефект тощо) при мінімальних витратах засобів і ресурсів у довгостроковій перспективі.

Звідси, ефективність антикризового управління як системи залежить від якості антикризових рішень, а ефективність прийнятих рішень може слугувати засобом виміру ефективності управлінської системи. Тобто ефективність і якість антикризового рішення визначаються насамперед обґрунтованістю методології рішення проблем і дотриманням параметрів логіко-методологічної раціональності: вирішення проблем повинне бути зорієнтоване на позитивні кінцеві результати. Мова йде про те, що розробка відповідних антикризових рішень не повинна обмежуватися одним варіантом; необхідний облік імовірності характеру виникнення соціально-економічних подій; комплексна оцінка ефективності кожного з варіантів рішення; застосування сучасних логічних прийомів і комп'ютерної техніки, а також використання комплексного підходу для розробки економічно обґрунтованих рішень.

У сучасних умовах господарювання різко зростає вимога до якості антикризових рішень на всіх стадіях життєвого циклу підприємства машинобудування, для якого характерним є взаємозв'язок з життєвим циклом технологічної системи (як частини технологічної системи і технологій). Це пояснюється тим, що навіть невеликі погрішності в рішеннях можуть привести до загострення або поглиблення кризи. Дане явище є наслідком недостатності фінансових ресурсів для прийняття стратегічного рішення обґрунтованого на дійсно перевірених фактах і тенденціях. Все це призводить до того, що антикризове управління як елемент стратегічного управління повинне зайняти відповідне місце у системі фінансово-менеджменту на підприємстві [1].

Таким чином, ефективність механізму антикризового управління визначається наступними критеріями:

- швидкість реагування на ймовірні прояви кризи;
- системне використання заходів антикризового управління;
- узгодженість антикризових заходів з метою їх здійснення через вибір форм механізму антикризового управління (запобіжний, стабілізаційний та радикальний).

Аналіз економічної літератури, присвяченої проблемі ефективності механізму антикризового управління на підприємствах машинобудування, дає змогу виокремити два основні напрями оцінки його ефективності [1; 4; 6]:

- оцінка фінансового стану (використання традиційного вертикального, горизонтального, трендового та факторного аналізу на основі офіційної звітності підприємства та статистичних даних);
- аналіз ймовірності банкрутства за відомими моделями (враховується галузева приналежність підприємства та особливості його функціонування на базі використання показників фінансового стану підприємства).

Проте, на думку автора, цієї інформації недостатньо для об'єктивних висновків щодо ефективності здійснюваних антикризових заходів. По-перше, на розгортання кризових явищ на підприємстві впливають фактори ендо- та екзогенного характеру, що не завжди піддаються управлінню та їх складно оцінити; по-друге, результати, отримані на базі аналізу

фінансових показників лише статично констатують факт наявності чи відсутності кризових явищ на підприємстві.

Доцільним є, на нашу думку, розширити процес оцінки ефективності механізму антикризового управління наступними елементами.

1. Аналіз нефінансових показників:

– *відсоток браку* – відсутність контролю на виробництві, поставка комплектуючих низької якості через відсутність альтернатив вибору; зниження продуктивності праці виробничого персоналу;

– *кількість гарантійних звернень* – збільшення кількості неякісних виробів свідчить про наявність проблем на підприємстві, спричинених застарілими технологіями, зниженням ефективності управління на підприємстві;

– *сплата штрафів та пені, судових позовів на користь третіх осіб* – відкриття судових справ щодо санації або ліквідації підприємства, прострочення податкових виплат та кредиторської заборгованості тощо;

– *кількість днів несплаченої вчасно заробітної плати* – зниження ліквідності активів підприємства та його загальної платоспроможності;

– *кількість постачальників* – зменшення свідчить про наявність кризових явищ в галузі та зниження платоспроможності підприємства;

– *кількість машино-днів простою підприємства* – відсутність замовлень, застарілість обладнання, позапланова профілактика через зниження платоспроможності кінцевого споживача та загальноринкового попиту через перенасиченість ринку імпортними товарами;

– *плинність кадрів* – збільшення числа звільнень персоналу через відсутність грошових коштів на його утримання тощо.

Дослідження нефінансових показників дасть змогу підтвердити чи скоригувати результати щодо стану підприємства, оскільки деталізуються причини значень фінансових показників. Вибірка нефінансових показників може здійснюватися шляхом експертного опитування з урахуванням ступеня їх впливу на розгортання кризових явищ та результатів кореляційно-регресійного аналізу з метою вилучення статичних взаємозв'язків.

2. Використання теорії фінансового циклу для підтвердження адекватності отриманих результатів та розробки практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності механізму антикризового управління на підприємстві.

Фінансовий цикл включає в себе операційний та виробничий цикл і період обертання грошей. По суті, скорочення тривалості вищезазначених складових – це ніщо інше як скорочення тривалості фінансового циклу в цілому. При цьому фінансовий цикл підприємства показує ефективне регулювання заборгованості (кредиторської та дебіторської) [2].

При проведенні аналізу діяльності підприємств машинобудування фахівцями відзначається взаємозв'язок операційного та фінансового циклів, але, проте, ними описуються різні сторони функціонування підприємства. Тривалість виробничого, операційного та фінансового циклів є найважливішим індикатором ефективності управління оборотними активами, а отже, і механізму управління на підприємстві в цілому, беручи до уваги залежність ефективності та результатами. Скорочення тривалості циклів збільшує ефективність механізму управління (у тому числі антикризового) на підприємстві (табл. 2).

Таблиця 2

Інструменти підвищення ефективності механізму управління в теорії фінансового циклу

Складові циклу	Інструменти
Операційний цикл	збільшення швидкості виробничого процесу та прискорення обороту дебіторської заборгованості
Виробничий цикл	зміна номенклатури виробленої продукції, політики щодо формування запасів, кредитної політики
Фінансовий цикл	зменшення обороту кредиторської заборгованості

Проте варто зауважити, що чим коротше цикли, тим нижчий ступінь забезпеченості організації оборотними активами, а це, у свою чергу, збільшує ризик підприємства опинитися в кризовому стані. Чим більше тривалість циклів, тим вище потреба організації в джерелах фінансування і тим вище витрати на фінансування.

Визначаючи прогнозну тривалість складових циклів, необхідно враховувати виявлені тенденції в її зміні, а також експертну оцінку майбутньої динаміки цих показників.

Крім того, нами пропонується уточнити суб'єктів, які здійснюють оцінку ефективності механізму антикризового управління:

– відповідальні особи на підприємствах машинобудування;

– аудиторські фірми;

– антикризові менеджери, залучені в рамках аутсорсингу;

– представники фондового ринку тощо.

Вони можуть виступати членами експертної групи з метою не лише обліку традиційних напрямів оцінки, а й запропонованих у рамках дослідження.

Залучення експертної групи дає змогу визначити ступінь впливу обраних показників при визначенні рівня та глибини кризового стану на підприємстві, оцінити вагомість згрупованих нефінансових показників, а також доцільність рекомендацій. Досить суб'єктивний характер управлінських рішень, які є основою результативності кожного підприємства і які не можна достовірно описати логікою фінансової звітності та відсутністю достатньої інформації про стан реалізації антикризових заходів на підприємстві, зумовлює використання поряд з традиційними методами оцінки методу експертних оцінок.

Позитивною особливістю методу експертних оцінок є оперативність отримання інформації для ухвалення рішення і відносно невеликі витрати. Як недолік варто виділити рівень суб'єктивності і, як наслідок, відсутність впевненості у достовірності отриманих оцінок, яка може бути подолана застосуванням експертної групи.

Точність та надійність прогнозів, розроблених на основі експертних оцінок, в першу чергу, визначається складом експертної групи, їх професіоналізмом, обсягом знань, ерудованістю. Специфічні вимоги до членів експертної групи накладають свої особливості на принципи їх відбору.

Використовувати всіх спеціалістів у проведенні експертизи недоцільно та практично неможливо. Тому із загального списку потрібно сформувати репрезентативну вибірку. Відібрані спеціалісти повинні відповідати таким вимогам: експерт повинен бути визнаним спеціалістом у даній сфері; експерт має бути обізнаним не тільки в даній сфері, а також в суміжних сферах; оцінки експерта мають бути відносно стабільні в часі, на всіх етапах експерти-

зи; експерт повинен мати деякий досвід успішних прогнозів в даній сфері знань або, хоча б взагалі, досвід прогнозування; експерт повинен мати широкий кругозір, ерудицію, бачити перспективи.

Персональний склад експертної групи із загального числа претендентів формується з найбільш компетентних спеціалістів, котрі можуть проявити максимальну здатність до передбачення майбутнього і адекватного відображення тенденції та закономірності реалізації механізму антикризового управління на підприємстві.

Завершальним етапом процесу оцінки ефективності механізму антикризового управління на підприємствах машинобудування є надання практичних рекомендацій та вибір заходів, спрямованих на підвищення ефективності в майбутньому. Представимо складові елементи оцінки механізму антикризового управління на рисунку 1.

Вибір системи заходів антикризового управління залежить від глибини кризи, факторів, що її обумовлюють, та цілей підприємства машинобудування, реалізації відповідних форм механізму антикризового управління.

Висновки з проведеного дослідження. У процесі дослідження було виявлено недосконалість існуючих підходів до оцінки ефективності механізму антикризового управління. Автором було запропоновано розширити їх шляхом врахування у процесі оцінки результатів аналізу нефінансових показників та використання теорії фінансового циклу. Запропонована автором оцінка ефективності механізму антикризового управління дає можливість більш детально, об'єктивно та ґрунтовно надавати практичні рекомендації щодо відповідної форми механізму антикризового управління та вибору відповідних інструментів і заходів її реалізації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Василенко В.О. Антикризове управління підприємством : [навч. посіб. для студ. вищих навч. закл.] / В.О. Василенко. – К. : ЦУЛ, 2003.
2. Вера Г.К. Производственный, операционный и финансовый циклы организации [Электронный ресурс] / Г.К. Вера. – Режим

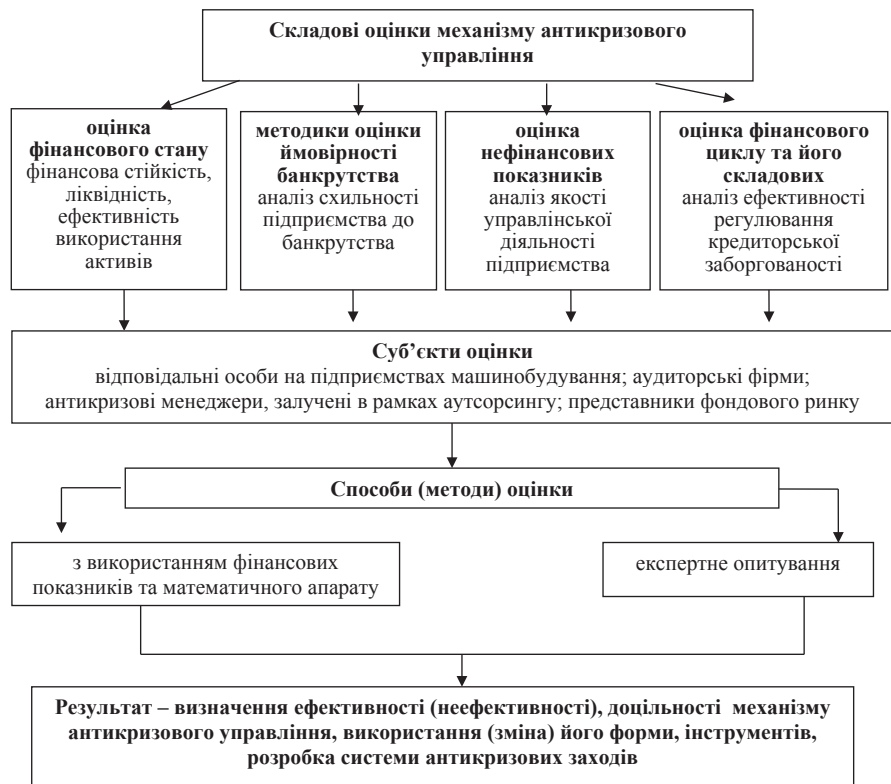

Рис. 1. Складові оцінки механізму антикризового управління

доступу : http://www.elitarium.ru/2013/06/26/proizvodstvennyj_operacionnyj_finansovyj_cikly.

3. Власенко О.С. Економіка і фінанси підприємства : [навч. посібник] / О.С. Власенко. – Одеса : Астропринт, 2009. – 200 с.
4. Внутрішній економічний механізм підприємства : навч. посібник / М.Г. Грецак, О.М. Гребешкова, О.С. Коцюба та ін. ; За ред. М.Г. Грецака. – К. : КНЕУ, 2001. – 228 с.
5. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
6. Коротков Э.М. Антикризисное управление : [учеб. для студ. вузов, обуч. по экон. спец.] / Э.М. Коротков, А.А. Беляев, Д.В. Валовой, Н.И. Глазунова, М.Р. Ефимова. – М. : ИНФРА-М, 2003.
7. Корпоративне управління в Україні: процеси формування та розвитку : [монографія] / за ред. д.е.н., проф. Н.А. Хрущ. – К. : Кафедра, 2012. – 300 с.
8. Котарбинский Т. Трактат о хорошей работе / Т. Котарбинский. – М. : Экономика, 1975. – 271 с.
9. Мельник Л.Г. Економіка підприємства : [навчальний посібник для вузів] / Л.Г. Мельник, О.Л. Корінцева. – Суми : Університетська книга, 2004. – 416 с.
10. Проблема эффективности в современной науке / Под ред. А.Д. Урсула. – Кишинев, 1985. – 256 с.
11. Рикардо Д. Начала политической экономики и податного обложения. – М. : Госиздат, 1929. – 368 с.
12. Салига К.С. Эффективность господарської діяльності підприємства : [монографія] / К.С. Салига. – Запоріжжя : ЗЦНТІ, 2005. – 180 с.